

EL
SUBDESENVOLUPAMENT
I LES SEVES CAUSES

Miquel Gual Tortella

Mubimbi (BURUNDI) 1975

El que està a la dreta i porta ulleres de “sol” és en Miquel Gual

En Miquel Gual Tortella, passà a Burundi cinc anys, del mes d'agost de 1970 al juliol de 1975, enviat pel Bisbe de Mallorca com a “missioner”. Treballà a les Missions de **Bugenyuzi, Nyabiraba i Gitongo**.

Al 2008 tornà a Burundi, de **visita**, durant una setmana. Després d'aquesta visita preparà aquesta Conferència:

Bujumbura Capital de BURUNDI

El punt vermell és BURUNDI

EL SUBDESENVOLUPAMENT I LES SEVES CAUSES

Com has trobat el nostre país?, em preguntà un jove murundi, estudiant de cinquè de medicina, quan baixàvem junts cap a la capital, Bujumbura. Era el dia del nostre retorn a Europa. Vols escoltar una resposta de compliment o que et digui el que sent en aquests moments, li vaig dir de seguida. T'agrairé la teva màxima sinceritat, hi afegí François. A partir d'aquí, així ho he de confessar, la conversa que mantinguérem durant quasi dues hores em serví de teràpia, ja que havien estat moltes les reflexions i qüestions que, al llarg d'aquella setmana d'estància a Burundi, havien desfilat per la meua ment. De tal manera era així, que sentia la necessitat d'exterioritzar-les, compartint-les amb qualcú que fora del país i, per tant, l'estimàs i el sentís com a propi; a la vegada que m'ajudàs a posar nom al caramull de causes que expliquen el seu lent despertar a una vida més humana.

Són casi trenta-vuit anys el temps que separa el meu primer contacte amb el Burundi, país al qual vaig donar, ple d'il·lusió, els primers cinc anys del meu ministeri, i la visita recentment realitzada. Un període de temps, aparentment suficient, per poder constatar signes de canvi que apuntassin cap a un futur millor; i, no obstant això, ara em costaria poder-los senyalar. És evident que no em referesc a canvis perifèrics o d'una relativa transcendència. No vull menysprear les noves plantacions d'arròs, amb tot el que això pot suposar per aquell poble. El nou cultiu ha fet que les valls humides que separen uns turons dels altres, indrets que antany només eren conrats durant l'estació seca, ara s'hagin convertit en llocs privilegiats per la sembra d'aquest cereal; un cereal, per altra part, el qual abans resultava de difícil adquisició pel fet de ser un producte importat i que, ara, un cop integrat en el règim de les coses assequibles, podrà enriquir la dieta alimentària d'un dels països amb una taxa de mortalitat infantil més elevada. Juntament amb aquest, pot ser sigui també observable, encara que de forma molt minoritària i dispersa, les construccions de nous hàbitats fets

amb materials més durables que el simple fang i canyes, com era costum entre els barundi. Malgrat els esforços realitzats per algunes famílies, tampoc es pot afirmar que les noves construccions s'hagin generalitzat, ni és previsible poder parlar, a curt termini, d'un nou fet que abasti amples zones.

Sense voler menysprear aquestes petites mostres de progrés, el meu interès en aquest sentit era un altre: saber si, de fet, s'havien donat canvis de mentalitat entre la gent que habita l'interior del Burundi, ja que pensava que sense una transformació de la mentalitat resulta impossible parlar de canvis estructurals, necessaris per assegurar un despertar serè i, al mateix temps, ben fonamentat i obert al futur. És sobre aquest necessari canvi de mentalitat que voldria centrar, a partir d'ara, la meva reflexió feta arrel del recent viatge a Burundi.

Burundi, així com també Rwanda i tants d'altres països africans, ha de trobar, urgentment, una resposta al problema endèmic que pateix secularment: l'ètnico-social. El fet és que, mentre el poder dominant va ser estranger, és a dir, durant el temps que foren dependents d'Europa no existien zones de poder que poguessin ser ocupades autòctonament, sinó que el poder era heterònom, creant una aparent unitat; però, el dia que el centre del poder polític pogué ser ocupat pels mateixos nadius, fou quan s'originaren les carreres de les discòrdies oblidant-se d'altres moments històrics durant els quals, i de manera idíl·lica, convivia les diferents races, formaven famílies mixtes i compartien una vida en comú. Una genuïna harmonia que començava a rompre's amb els esdeveniments de l'any 1972, com a conseqüència d'unes desigualtats creades per les autoritats autòctones que havien estat les hereves del poder dels colonitzadors. A partir d'aquells moments tant els favoritismes com els privilegis concedits discriminadament es convertiren en el llevat de l'odi i causa d'enfrontament. Aquí, rau, al meu parer, un dels primers reptes que esperen una solució capaç d'obrir noves portes, no només a la convivència pacífica sinó també a la possibilitat d'un progrés general i generalitzat.

No és possible pensar en un progrés general i en perspectives de futur mentre el país dediqui un percentatge tant alt del seu pressupost nacional, el qual depèn encara en gran part d'ajudes exteriors, en primer lloc, a despeses de defensa o armamentístiques i, en segon lloc, al manteniment d'un funcionariat que, en pocs casos, resulta d'interès pel mateix país. Aquest fet, mantingut al llarg de dècades a causa de la inseguretats i desconfiança generada entre les diferents ètnies que habiten el territori, o per favoritismes interessats, ha fet que altres qüestions que haurien d'haver estat considerades primeres de cara al desenvolupament del

poble, han restat oblidades o aparcades al marge de la vida social i política “sine die”. La inseguretat, doncs, convertint-se, massa sovint en un potencial enfrontament ètnic, malgrat en alguns moments apareix de forma solapada, esdevé un dels primers desafiaments que té el Burundi i que en general és característic dels països subdesenvolupats.

BURUNDI, UN POBLE EN ÈXODE

Quan hom arriba a Burundi, deixant endarrere la seva capital, Bujumbura, i endinsant-se vers l'interior del país, hi ha dos fets que sorprenen profundament: la aparent absència d'hàbitats, els quals resten coberts i amagats pel fullam dels bananers, i els èxodes constants de gent, vestida amb uns teixits de vius colors, que deambulen pels camins polsosos o fangosos, depenent si és estiu o hivern. Tota una imatge evocadora d'un èxode de gent que, en el fons, es posa en camí a la recerca de res important, de res que pugui fer canviar les seves vides.

El seu anar i venir, tanmateix, és motivat per tota una colla de raons, entre les quals es pot senyalar com a principal el fet de no tenir un treball fix. L'únic treball de la gran majoria de la població, treball rarament remunerat, es redueix al cultiu dels productes que els són imprescindibles per la seva subsistència. Una altra raó que explica un estil de vida tan ambulant, probablement estigui en la necessitat que sent la gent de Burundi de sobrepassar el reduït espai material de la seva casa i el petit terreny que l'envolta, la qual no els ofereix la més petita comoditat, ni és compresa com un espai que els permet gaudir d'un benestar material. Davant aquestes reduccions existencials, l'única possible sortida cap endavant no és altra que deambular d'un mercat a l'altre, els qual configuren la distribució de la major part dels dies de la seva setmana. No han estat sempre, segons l'antropologia més genuïna, les “Àgores públiques” els llocs on els humans s'han trobat per conviure i compartir les seves vides? Així doncs, les Àgores burundeses són els mercats. Allà, com a característica propi de les societats poc avançades, els homes i les dones, mascles i femelles, es troben separats, perquè a Burundi, com en tants d'altres països subdesenvolupats, la vida social encara no és mixta; per això cada grup es reuneix per separat entorn de l'olla de cervesa que comparteixen fraternalment. Mentre tant, la molt preuada beguda autòctona - la cervesa de banana -, l'únic aliment que prenen els adults durant el dia, els estimula i els llança encara amb més força si hi cap, dins l'art del bell parlar.

LA NECESSITAT DE POLÍTIQUES EDUCATIVES

Si és important, de cara al progrés d'un poble, poder comptar amb un treball estable pels qui són majors d'edat, no menys important són les polítiques educatives que tot govern que vulgui prendre's seriosament el problema del subdesenvolupament ha de llançar en benefici de tots els ciutadans. Dins l'ordre jeràrquic de prioritats, pens que és primer l'educació que el treball; ja que difícilment es podrà caminar cap a una superació de la misèria que viuen molts de països subdesenvolupats, si primerament no es posen els mitjans que condueixin a un canvi de mentalitat, i el primer d'aquells mitjans ha de ser l'educació.

Les polítiques educatives orientades a aconseguir un major progrés, crec que han de tenir molt present una altre element i integrar-lo, ja que sense aquest fàcilment es podrien veure abocades al fracàs. Aquest element integrable és el col·lectiu de les élites que es troben en tots els països, també en els més pobres. La meua visita a Burundi m'ho feia veure amb molta més claredat que abans. Pot ser durant la meua primera estança no ho podia veure així; en aquells moments quedàvem més aviat centrats en "el fer", donant la prioritat a les accions més que a les reflexions; probablement perquè els temps eren uns altres i el Burundi no havia escrit, encara, amb lletra de sang la seva història recent. Ara, en canvi, quan el país s'està buidant de presència europea, amb tot el que això suposa i suposarà en un futur immediat, eclesial i civilment parlant, les coses es veuen d'una altra manera. I és des d'aquest horitzó que acap de descriure, des d'on veig urgent el que anomenaria, plagiant el títol de l'obra d'Ortega i Gasset, "*la revolució de les élites*" - revolució en un sentit figurat -, en favor de tot el poble. El repte de l'educació és tan immens, que només sumant molts d'elements i esforços es podran donar passes de futur. Crec que és el primer tall on tots, més allà de la rasa, color, religió, ideologia política i qualsevol altre element propi, s'han de trobar per treballar en els fonaments d'un nou edifici; per preparar i abonar el terreny on es vol sembrar l'arbre nou del desenvolupament. Sense un canvi profund de mentalitat no es podrà arribar molt lluny en el camp del progrés, i la mentalitat només es pot canviar a través de l'educació.

Perquè parl aquí de "*la revolució de les élites*"? Aquesta idea, que covava en el meu interior des de feia temps, es va veure reforçada amb la conversa mantinguda amb en François quan tornàvem a Bujumbura per emprendre des d'allà el viatge de retorn cap a Europa. Aquell jove estudiant de medecina em comentava que la majoria d'universitaris burundesos, amics seus, tenien com objectiu principal partir cap a Europa, un cop acabats els estudis o per poder-los acabar aquí. De tal manera és forta aquesta aposta - seguia comentant-me -, que si un universitari, un cop

arribat a Europa no pot quedar-hi i es veu obligat a retornar a Burundi, es considera a ell mateix com a fracassat.

Els primers, doncs, que han de canviar la seva cosmovisió són els “évolués” (aquells que han tingut ocasió de promocionar-se a través dels estudis), perquè des de la nova mentalitat conquistada, sumin els seus sabers i esforços en benefici de les masses del seu país, les quals massa sovint resten, encara, adormides i resignades baix el pes d’un sentiment d’impotència que els és superior.

L’amplitud i la urgència de l’educació és tal, que qualsevol país subdesenvolupat que vulgui prendre’s seriosament aquest desafiament, no pot deixar d’integrar dins aquest projecte comú les seves élites com un primer motor de canvi; això no vol dir que tots els universitaris s’han de convertir en docents dins les aules, sinó que cada qual, des del seu àmbit i camp propi, ha de ser educador de les masses per tal de poder avançar junts vers un demà millor.

Escrivint tot això no puc deixar de pensar en un pedagog dels nostres dies, nadiu d’un país pobre, Brasil, el qual va dedicar totes les seves capacitats intel·lectuals al desenvolupament de la seva gent d’Amèrica Llatina. Aquest home era Paulo Freire; un home que visqué tenint un sol objectiu: *aconseguir, a través de l’educació, que les masses passives d’Amèrica es convertissin en persones crítiques*. Ell partia d’un pensament que s’havia desenvolupat a Europa durant la primera part del segle XXè, la Filosofia Personalista, una filosofia que contemplava la dimensió dialògica de la mateixa persona com a base de la seva construcció. Aquest va ser el fonament que serví a Freire per aixecar-hi sobre ell el que anomenà la *“Pedagogia de la consciència”*. Efectivament, és impossible que un poble es posi de peus, deixant endarrera els complexos que l’humilien, si abans no ha conquistat una nova consciència. És en aquesta tasca on concep, com a cosa important, la presència de les élites d’un país compromeses en la creació d’una nova consciència en favor de les masses passives; el fet d’haver tingut el privilegi de poder fer uns estudis superiors que els han permès assolir una nova visió del món, hauria de convertir-se en una urgència que els fes ser més solidaris amb els que viuen massa endarrerits.

Freire, com a bon pedagog, parla de tres estadis de consciència, els quals corresponen als diferents nivells culturals i socials. Aquests nivells són: *l’intransitiu, el transitiu i el crític*. El primer és propi de les societats tancades, on només una petita minoria pot decidir, sense tenir en compte per res la resta de la població. En aquestes societats es donen unes condicions negatives, com són l’explotació econòmica, la colonització o el

proteccionisme, el qual, més que ajudar al compromís i creixement de les persones, afavoreix l'esperit massiu del poble donant-li solucions assistencials que frenen el desenvolupament de l'esperit crític. En aquestes circumstàncies, només les polítiques educatives, realitzades amb rigor i exigència, poden ser considerades un preuat ajut pel poble i un instrument perquè vagi ampliant la seva capacitat de resposta, assolint, cada cop més, actituds crítiques que el condueixin cap a una consciència transitiva.

Freire no només va ser un teòric, sinó que la seva pedagogia experimentada en el poble brasiler va suposar un canvi social, canvi que s'està encara generalitzant i convertint-se en força alliberadora pels sectors més marginats. El canvi de mentalitat, aconseguit gràcies a les polítiques educatives realitzades en rigor, és, per altre costat, un requisit perquè les societats del Tercer Món puguin avançar cap a uns règims políticament més democràtics. La història de la democràcia occidental ens mostra que a aquesta no s'hi arriba per qualsevol camí, i que tampoc consisteix en un canvi de nomenclatura, talment com si es pogués disfressar de democràtic el que en realitat segueix essent una dictadura o si aquesta quedàs reduïda, únicament, a passar per les urnes. Un règim democràtic només podrà sorgir com a conseqüència d'un canvi de mentalitat, centrat, sobretot, en la fe en la persona compresa com a subjecte únic i responsable tant dels seus actes com del fet de pertànyer a una comunitat humana. Quan el poble viu un canvi polític i també econòmic és quan pot donar el pas vers el tercer estadi, del qual parlava el pedagog brasiler qualificant-lo de "**consciència crítica**". El rol i la importància de l'educació en tot aquest procés, el qual ja podem anomenar amb tota justesa de progrés, deriva del fet que l'educació esdevé font i origen de nous elements, gràcies als quals els ciutadans poden passar de ser subjectes passius a ser persones actives en el si de la seva societat.

La Filosofia Personalista, que com ja hem dit es troba a la base del pensament freirià, permet profunditzar més sobre les possibilitats de la persona; unes possibilitats que si no són desenvolupades en el seu moment poden posar en evidència les debilitats del mateix subjecte. En efecte, la persona, pel fet de nàixer inacabada, a diferència de les demés criatures que naixen genèticament més determinades, corre el risc de deshumanitzar-se si el seu entorn, tant material com culturalment parlant, no li possibilita les condicions necessàries per el seu creixement integral. Per aquesta raó, **la pedagogia humanista** valora el creixement crític, ja que sense aquest esperit crític no és possible pensar en cap canvi ni tampoc en una transformació de la realitat feta en profunditat.

La pedagogia humanista, per altre costat, considerant la persona com a subjecte i preocupada per potenciar la seva dimensió humana i relacional, no pot entendre l'educació com una pura transmissió de conceptes o sabers neutres i universals, els quals, malgrat tot, mantenen en la passivitat els seus receptors i exerceixen sobre d'ells una funció de submissió, tot perllongant en el temps un estat de subdesenvolupament. L'educació Personalista, malgrat els problemes i inquietuds que pot provocar, desmitifica la realitat i crea consciència crítica, començant pels de més a baix, per aquells qui es troben a la base de la piràmide del subdesenvolupament.

Tanmateix, per transformar la realitat són necessàries aquestes dues coses: tenir una ideologia i, al mateix temps, comptar amb una metodologia; només així serà possible avançar, a través de l'educació, vers una major humanització dels pobles no desenvolupats. Una tasca que implica restar sempre a l'escolta del qui està a baix per tal que tot procés educatiu suposi partir sempre de l'educand, al temps que es valora, com un element important, el diàleg permanent amb la realitat.

LA SALUT PÚBLICA

L'educació d'un poble, entenent per educació la força que optimitza el que és més humà, en aquest sentit la consciència crítica del subjecte, s'ha de convertir en el punt de recolzament, semblantment al punt que exigia Arquímedes per moure la terra, per poder passar del subdesenvolupament al desenvolupament. Aquest projecte, per altra banda, demana la màxima col·laboració i participació d'entitats com són: L'Estat, en primer lloc, i amb ell les Èlites del país, les Confessions Religioses, sense distincions de credos, els Organismes no Governamentals, etc., etc.

De l'educació d'un poble en depenen, igualment, altres factors de progrés, entre els quals es pot senyalar el de la salut pública. La meua darrera visita al Burundi ha comportat també, com no podia ser d'altra manera, el contacte amb els infants, els quals davant la més petita cosa que suposi rompre la seva monotonia diària, la qual els serveix de reclam, són capaços d'improvisar una nombrosa concentració. Externament, pocs són els canvis que podria esmentar, ara, en relació a aquest col·lectiu, que parlin d'una evolució tant en la seva higiene corporal com en la indumentària. I el mateix es podria afirmar en relació als mitjans necessaris, com són llibres, quaderns, llapis, etc., per seguir una escolarització adequada. El que sí em cridà l'atenció, en relació al col·lectiu de menors, va ser l'aparent superació d'aquells signes que apunten a una mala nutrició.

Per altre costat, em resultaria difícil senyalar una millora en el manteniment i serveis dels dispensaris o centres públics de salut d'ara, i aquells que vaig conèixer fa trenta-vuit anys. I no només això, sinó que vaig poder constatar com els resultava difícil a les autoritats del país poder mantenir tant els hospitals com altres dispensaris aixecats amb l'ajuda directe de missioners europeus abans de les guerres que han assotat, durant tants d'anys, el Burundi i la regió dels Grans Llacs en general.

És evident, al meu parer, que el repte de la salut d'un poble també guarda una relació directa amb el tema de l'educació. Els coneixements que hom té de la Història Moderna europea poden servir d'hermenèutica per explicar i comprendre el camí que caldrà segueixin els països del Tercer Món si es decideixen a sortir de les velles situacions que els acompanyen, per caminar cap a una vida de progrés. No hi ha dubte que Àfrica suporta, encara en els inicis del segle XXI, una demografia antiga, un cicle caracteritzat per la natalitat i mortalitat elevades, sobretot en els primers anys de vida; això fa que el creixement vegetatiu d'una població en una demografia d'aquest tipus, sigui molt petit. Entre les principals causes de mortalitat s'han d'esmentar: una nutrició precària i pobre, les epidèmies, les guerres civils, les quals obliguen a èxodes casi permanents de gent que va a la recerca de protecció i més seguretat - aquestes són les imatges que, massa sovint, hem hagut de contemplar durant les darreres dècades en la Regió dels Grans Llacs -, etc., etc.

El pas de la demografia antiga a la moderna, la qual cosa no és improvisació sinó signe de canvi social profund, només es podrà donar si es tenen en compte i són valorats altres factors tan bàsics com són: *la higiene*, practicada des dels primers anys de vida, ja que només a partir d'una bona higiene es podran evitar moltes malalties i, fins i tot, moltes morts prematures. Al costat d'aquest primer factor cal esmentar també la necessària *diversificació de cultius*, els quals aportaran una millora i enriquiment alimentari evitant la desnutrició i altres efectes col·laterals que se'n poden derivar. Tot plegat ajudarà al creixement del nivell de vida, un creixement que no guarda relació directa amb els naixements, sinó en la disminució de la mortalitat infantil.

El recorregut fet al llarg d'aquestes planes em du a treure'n unes conclusions, que en cap cas pretenen ser exhaustives, sinó que la meua intenció, molt més humil i senzilla, només cercava oferir una reflexió a arrel de la visita feta a Burundi trenta-vuit anys després d'haver-hi aterrat per primera vegada. Sincerament he de confessar que la meua mirada sobre aquell país ha canviat; necessàriament havia de ser així perquè jo també he

canviat, quedant-me endarrera els vint-i-quatre anys que tenia quan vaig marxar cap a Àfrica. Però, el temps no m'ha fet oblidar mai aquella experiència que puc dir que em marcà amb un foc indeleble. Des de la distància que crea el temps, però pot ser també des d'una major consciència i profunditat que ens dona la vida, voldria recollir aquells eixos que, segons la meva humil opinió, haurien de configurar el camí de la missió.

CONCLUSIONS

- Cal comprendre i valorar que l'anunci de l'Evangelí, perquè sigui anunci alliberador, ha d'abastar l'home integral. És a dir, l'home amb la complexitat d'aquelles dues dimensions que el fan ser més persona: *la corporal i la transcendent*.
- Si hom es centrà i es preocupà només pel que és corporal, fàcilment podria escorar-se vers un materialisme existencial. Però, l'ansia excessiva pel que és espiritual conduiria, indefectiblement, a un anunci desencarnat. Pens que una pedagogia orientada als pobles subdesenvolupats ha de partir, en primer lloc, de les necessitats humanes i materials, i des d'aquí avançar vers altres valors transcendents.
- Qualsevol projecte orientat a la superació del subdesenvolupament d'un poble haurà de pivotar sobre l'educació, entesa com la base i el fonament primer, ja que sense educació difícilment es podrà donar un canvi de mentalitat i sense canviar la mentalitat és impossible pensar en el progrés de les masses.
- Totes les forces actives d'un país subdesenvolupat, siguin de l'ordre que siguin, s'han de sumar al projecte educatiu proposat per les autoritats competents, ja que només amb l'esforç de tots serà possible caminar vers una nova consciència, la qual possibilitarà el pas de les masses, deixant la seva passivitat per optar per una nova consciència més crítica.
- L'educació, per tant, es converteix en la força capaç d'articular i possibilitar nous canvis en el si d'un poble, els quals, a través de la mateixa mediació educativa, hauran de ser interioritzats per la gent.

L'educació, per altra banda, ha de servir per senyalar i il·luminar altres camps d'acció, com poden ser: el de la integració de les diversitats ètniques, el canvi demogràfic a través de la implantació de nous hàbits i, en definitiva, el de la salut pública a la qual tothom pugui tenir-hi accés.

- Aquesta tasca missionera, oberta i destinada a l'home integral, troba el seu paradigma en l'home Jesús de Nazaret, presència del Regne futur, el qual, a través de la més perfecta humanitat, ha vingut a revelar-nos la Divinitat.

Miquel Gual Tortella.

